

Besedotvorni izzivi dialektoloških raziskav: Slovenski lingvistični atlas 1 in Semantičko-derivacioni rečnik 1–2

Irena Stramljič Breznik

Cobiss: 1.01

Nabor sorodne leksike, povezane s človekom, je stična točka sicer po zasnovi različnih del, kot sta Slovenski lingvistični atlas 1 (SLA 1) in Semantičko-derivacioni rečnik (SDR 1–2). Primerjava je lahko koristna za nadaljnje delo pri SLA v smislu izbora leksemov in hkrati odpira besedotvorne izzive slovenskih dialektoloških raziskav, ki izhajajo po eni strani iz modela besednodružinske strukture srbskega SDR, po drugi strani pa iz potenciala, ki ga za tovrstni pristop ponuja že zbrano dialektološko gradivo v SLA.

Ključne besede: dialektologija, besedotvorje, semantika, besedna družina, slovar

Word-formation challenges in dialectology studies: *Slovenian Linguistic Atlas, volume 1, and Semantic-Derivational Dictionary, volumes 1 and 2*

The selection of related lexemes connected with ‘man’ is a contact point for works such as the *Slovenian Linguistic Atlas, volume 1 (SLA 1)* and the Serbian *Semantic-Derivational Dictionary (SDR), volumes 1 and 2*, even though they have a completely different design. This comparison may prove useful for future work on the SLA in terms of selecting lexemes; in addition, it provides word-formation challenges to Slovenian dialectology research, which on the one hand proceeds from the model of the word-family structure of the Serbian SDR, and on the other from the potential offered for this type of approach by the dialectology material already collected in the SLA.

Keywords: dialectology, word formation, semantics, word family, dictionary

1 Slovenski lingvistični atlas 1 in Semantičko-derivacioni rečnik 1–2

1.0 Primerjava dveh po svoji naravi in strukturi različnih, pa vendarle v marsičem sorodnih del zahteva vsaj nekaj temeljnih podatkov in pojasnil o njuni zasnovi.

1.1 Slovenski lingvistični atlas 1 (SLA 1) je izšel leta 2011 v dveh delih, in sicer 1.1 Atlas in 1.2 Komentarji, načrt zanj pa je že pred dobrimi 87 leti zasnoval Fran Ramovš. Realizacija šele po toliko letih odraža ves organizacijski napor, povezan z določanjem krajevne mreže, (pre)urejanjem vprašalnice in zbiranjem gradiva na terenu. Zato se je mogoče samo strinjati z v uvodu zapisano mislijo, da je to temeljno delo sodobne slovenske dialektologije in geolingvistike, ki z vidika vsebinske in

strukturne oblikovanosti sinergično združuje metodološke pristope ne samo dialektologije, pomenoslovja, besedotvorja in etimologije, ampak tudi etnologije, naravoslovja in jezikoslovnih tehnologij ter posledično predstavlja interdisciplinarno delo s področja slovenske jezikovne in kulturne dediščine. Glede na razsežnost projekta – ki vključuje narečne podatke za 413 govorov na podlagi skoraj 3000 vprašanj in podvprašanj iz petnajstih pomenskih razdelkov, od katerih so trenutno v atlas zajeti le trije – lahko pričakujemo še kar nekaj knjig, ki bodo prinesle celotno zbrano gradivo slovenskega narečnega prostora.

1.2 Semantičko-derivacioni rečnik (SDR 1–2) je prav tako izšel v dveh delih; prvi je bil izdan leta 2003 in drugi leta 2006. Slovar je nastal na osnovi različnih slovarskih izdaj srbsko-hrvaškega jezika. Po svoji vrsti je lingvistični slovar, v katerem je vsaka beseda sicer pomensko opredeljena, vendar brez ponazarjalnega gradiva o realizaciji teh pomenov. Tako se o pomenu besed lahko pridobijo le tisti podatki, ki so razberljivi iz besedotvorne strukture in razmerja do leksemov iz iste besedne družine oz. odnosa do leksemov istega besedotvornega tipa. Uporabnost slovarja je večvrstna in določena s tem, na katere podatke se uporabnik usmeri: to je lahko besedna družina, podstavna beseda ali pa obrazilo.

2 Leksemi iz pomenskega polja oz. tematske skupine »človek«

2.0 Opredelitev, da je kakršna koli zbirka besed, ki je večinoma urejena po nekem načelu, slovar (Toporišič 1992: 279), zastavlja vprašanje, ali je tudi drugi del SLA, naslovljen Komentarji, slovarsko delo, čeprav ni eksplicitno tako imenovan. Naslednjih pet dejstev nas prepriča, da Komentarji vsebujejo mnogo prvin slovarskega dela:

- (1) Vključenih je 151 narečnih leksemov.
- (2) Razvrščeni so po abecednem redu (str. 30–31) v Abecednem seznamu vprašanj v SLA 1 s številko komentarja od *barva las – črni* do *žlahta (rod)*.
- (3) Vsak narečni leksem ima svoj komentar, v katerem je poenoten prikaz po 5 merilih: 1. gradivo, 2. morfološka analiza, 3. posebnosti kartiranja, 4. uporabljena dodatna literatura, 5. primerjaj. To je mogoče brati kot sestavine slovarskega članka, prilagojenega potrebam dialektološkega in geolingvističnega pristopa.
- (4) Besedno kazalo (str. 333–365) daje informacije o vseh zbranih poknjizjenih narečnih leksemih ali njihovih podstavah.
- (5) Odzadnji seznam iztočnic v besednem kazalu (str. 367–380) omogoča pridobivanje informacij o zbrani leksiki po izglasjih (končniških ali morfemskih).

2.1 Skupna točka slovenskega lingvističnega atlasa in srbskega besednodružinskega slovarja so leksemi, povezani s človekom, vendar je sorodno leksemsko gradivo uporabljeno na različne načine.

SLA 1 je osredinjen na pomensko polje »človek«, SDR pa izhaja iz tematske skupine »človek«. Zanimivo je terminološko razhajanje kot posledica tudi siceršnje

bogate poimenovalne raznolikosti tega področja, ki ima posledično le redko prekrivne definicije. Zato se zdi primerna osvetlitev tako srbske kot slovenske terminologije.

V tipologiji srbskih leksemskih združb (Dragičević 2007: 239) je najširša združba asociativno polje (*asociativno polje*), ki ga tvorijo sintagmatsko in paradigmatično povezani leksemi na podlagi asociacij. Ožja združba, povezana na podlagi sistemskih leksemskih vez, se imenuje pomensko/pojmovno polje (*semantičko/pojmovno polje*), ki ga sestavljajo leksemi različnih gramatičnih vrst, hierarhično nižja pa je pomenska skupina, ki je lahko dveh vrst. Prva je leksično-semantična skupina (*leksičko-semantična grupa reči*), ki jo tvorijo sinonimi, antonimi in hiponimi, druga je tematska skupina (*tematska grupa*), ki je izmed vseh naštetih najbolj zasnovana na zunajjezikovni pojavnosti, vendar je z raziskavami potrjeno, da so tako organizirani leksemi tudi jezikovno povezani (skupne razločevalne pomenske sestavine, sorodni modeli za razvoj drugotnih pomenov, podobni tvorbeni vzorci ipd.). Besedna družina (*derivaciono gnezdo*) predstavlja zvezo besed, ki imajo skupni koren.

Podobna poimenovalna raznolikost se kaže tudi v slovenistiki (Stramljič Breznik 2007: 97–109), saj se pojavlja več terminov. *Besedno polje* (Toporišič 2000: 118) je definirano kot skupina sosedskih besed za pojavnost v istih prostorskih, časovnih ali vzročnostnih združbah. *Pomensko polje* (Vidovič Muha 2000: 59–62) je s pomenskimi sestavinami strukturirano pojmovno polje – predstavni svet, ki ga oblikuje uvrščevalna pomenska sestavina. *Tematsko polje* (Križaj Ortar idr. 2000: 13–18) pa so tematsko povezane besede, za katere ob poslušanju ali branju besedila že iz napovedi teme ali iz naslova sklepamo, katere bodo uporabljene v besedilu.

2.2 SLA 1 vsebuje 151 narečnih leksemov iz pomenskega polja »človek«, razporejenih v tri sklope.

- (1) Telo: **las**,¹ *barva las (črni, plavi, sivi, rjavi, rdeči), pleša in plešast, teme, lobanja, možgani, čelo, sence, uho, oko, oči, obrvi, trepalnice, solza, nosnica, brki, lice, ustnica, usta, nebo, brada, vrat, grlo, tilnik, rama, pazduha, roka, komolec, pest, dlan, prst, palec, kazalec, sredinec, prstanec, mezinec, pregibi prstov, noht, ščepec, prgišče, kost, rebro, prsi, trup, trebuh, popok, jetra, pljuča, ledvice, mehur, črevo, zadnjica, prdeti, pezdeti, smrdeti, križ, kolk, stegno, koleno, piščal, meča, gleženj, stopalo, kri, smrt, mrlič, umreti, stegniti se; nos, jezik, zob, žila, srce, noga, peta na nogi, koža.*
- (2) Bolezni: *zdrav, bolan, rana, tvor, mozolj, bradavica, zanohtnica, garje, šen, ošpice, kašelj, nahod, bezgavka, mrzlica, revma, vodenica, jetika, kuga, slep, gluš, šepav, grbast, suh, debel, trebušast, živčen.*
- (3) Družina: *družina, žlahta (rod), starši, oče, mati, sin, hči, brat, polbrat, stari oče, stara mati, vnuk, stric, ujec, teta, ujna, bratranec, sestrična, očim, mačeha, pastorek, vdova, sirota, jerob, mož, žena, tast, tašča, zet, snaha, svak, gospodar, gospodinja, hlapec, dekla, posel, otrok, fant, dekle, prijatelj, ljudje, tuj, tujec, na tuje; sestra.*

¹ Krepko natisnjeni leksemi iz SLA so prevodno prekrivni z leksemi iz SDR, ki vključuje tudi sopomenke različnih vrednosti, npr. *stražnjica, guz; dojka, sisa* ipd. Podčrtani so tisti leksemi iz SLA, ki imajo svoje komentarje, a nimajo kart v atlasu.

2.3 SDR 1 (2003) vključuje 85 besednih družin, povezanih z deli človeškega telesa, po naslednjih razvrstitvenih načelih.

- (1) Temeljna skupina 3 leksemov: *čovek, ljudi, žena*.
- (2) Netvorjeni leksemi za dele telesa, ki imajo večje besedne družine: *bedro*,² *bok, brada, brk, but, vlas, vrat, glava, grlo, grudi, guz, dlaka, dlan, zglob, zub, jezik, kičma, koža, koleno, kosa, kost, lakat, leđa, lice, malja, noga, nokat, nos, obraz, oko, pas, peta, pleča, pojas, prsa, prst, pupak, rame, rebro, roka, stopa, taban, telo, teme, trbuh, trup, ud, usta, uho, čelo, šaka, šija*.
- (3) Netvorjeni leksemi za dele telesa, ki imajo manjše besedne družine: *gležanj, gnjat, golen, dupe, zatiljak, zenica, jabuka i jabučica, jagoda i jagodica, kapak, kuk, list, lobanja, nedra, nozdrva, obrva, pazuh, palac, potiljak, stegno, stomak, struk, čeljust, članak*.
- (4) Tvorjeni leksemi za dele telesa in njihove besedne družine: *beonjača, viličca, dojka, zadnjica, mišič/mišica/miška, sisa, slabina, stražnjica, trepavica, cevanica*.

SDR 2 (2006) vsebuje še naslednjih več kot 120 besednih družin iz tematskega sklopa »človek«, nanašajočih se na notranje organe in tkiva, psihofiziološka stanja in dejanja ter psihofizične lastnosti in sorodstvo. Predstavljene so po enakih razvrstitvenih načelih kot v prvem delu.

- (1) Netvorjeni leksemi za dele telesa, ki imajo večje besedne družine: *bala, bes, bojati se, bol, briga, bubreg, buditi se, variti, voleti, glad, gledati, gluhi, glupi, gnev, gnoj, govoriti, greh, guša, dah (duh, duvati), devojka, dete, dobar, dremiti, žaliti, žvakati, žderati, žeđ, želudac, želeti, živ, žila, žuč, zao, znoj, jad, jaje, jak, jara, jed, jeza, jesti, jetra, kašalj, kijati, kleti, krv, lek, lep, loš, ljubiti, ljut, misao, mlad, mozak, mreti, mrzeti, mudar, muka, nada, paziti, pamet, patiti, piti, pisati, plakati, plašiti, pljuče, pljuvati, raditi, roditi, ružan, savest, san, svest, seliti, setiti se, sit, slep, slina, sluz, spati, sram, srati, sreća, srce, star, stid, strast, strah, suza, tuga, crevo, čuti, džiger*.
- (2) Netvorjeni leksemi za dele telesa, ki imajo manjše besedne družine: *desni, žlezda, pršljen, resica, salo, čelija*.
- (3) Tvorjeni leksemi za dele telesa in njihove besedne družine: *gušterača, dužica, zalistak, krajnik, lopatica, nepce, rožnjača, hrskavica*.
- (4) Besedne družine za lekseme, ki označujejo sorodstvene odnose: *baba, brat, ded, kći, mati, muž, otac, sestra, sin, stric, suprug, tetka, ujak*.

Izbor leksemov v SDR je večji, vendar je zanimivo, da je SLA pri naboru leksike za družino izčrpnější. Vsebuje namreč kar 44 leksemov, ki so skoraj vsi prekrivni s 13 srbskimi iz SDR.

² Leksemi so razporejeni po cirilčni abecedi.

3 Pristop k obdelavi na primeru skupnega leksema *brki* oz. *brk*

3.0 Za vzorčni leksem, s katerim bo prikazan način predstavitve v obeh delih, so izbrani *brki*. V izhodišču primerjave so posamezni vidiki prikazov iz SLA in SDR – iz srbskega slovarja je ponatisnjen začetek prikaza (slika 1). Ker pa je besedna družina *brki* obdelana kot ena izmed iztočnic na *b* tudi v slovenščini (Stramljič Breznik 2004: 186–187), je zgolj zaradi primerjave pristopa prikazana tudi vzorčna stran iz tega slovarja (slika 2). Merila opazovanja so izbrana tako, da izpostavljajo zlasti skupne lastnosti obeh del.

3.1 Iztočnica: v SLA kot iztočnica nastopa številka vprašalnice, ki sprašuje po leksemih z označenim pomenom, izraženim s knjižnim leksemom (SLA V067 'brki'). V SDR nastopa knjižna iztočnica besedne družine v slovarski obliki; tako izdelani komentar kot besedna družina sta v obeh delih avtorska.

3.2 Razlaga: SLA izhaja iz slovarske razlage knjižnega leksema po SSKJ. SDR pri pomenih iztočnic in njihovih tvorjenk izhaja iz akademijskega slovarja srbsko-hrvaškega jezika.

3.3 Izpostava najtipičnejšega podstavnega morfema: SLA na podlagi gradiva izpostavlja, s katero podstavo je tvorjenih največ narečnih leksemov (*brk-*), ob drugih, manj pogostih možnostih (npr. *muštac-/muštač-*) ipd. SDR izpostavlja le možne premenjene tvorbene podstave, ki jih imenuje tvorbene osnove: TO_1 : *brk-* TO_2 : *brč-*.

3.4 Morfološka analiza: SLA prinaša diahrono-sinhrono večdelno morfološko analizo poknjiženih oblik narečnih leksemov, ki omogoča na praslovanski in sodobnojezikovni sinhroni ravni prepoznavati besedotvorno nemotivirane in motivirane lekseme. SDR izhaja iz dvodelne besedotvorno sinhrono morfološke analize, saj je zanj osrednjega pomena prikaz členov besedne družine v obliki levo poravnanih tvorjenk s pripisanimi pomeni, pri katerih je s simboli označena besedotvorna vrsta, stopenjskost in abecedno zaporedje istostopenjskih tvorjenk.

3.5 Uporaba etimoloških razlag in drugih virov: SLA uporablja poleg podatkov iz relevantnih slovanskih in neslovanskih dialektoloških atlasov ter posameznih domačih in tujih raziskav tudi oba slovenska etimološka slovarja – ESSJ (1976–2007) in SES (1997, 2003). Tudi SDR vsak iztočnični leksem besedne družine osvetljuje z etimološkimi razlagami, največkrat se sklicuje na etimološki slovar Petra Skoka (1971–1973).

СДГ: брк¹

ТО₁ брк- ТО₂ брч-

0 брк 1. а. ^{терм. анат.} длаке код човека на горњој усни;² експр. образ, част. б. дуге длаке или израштаји на њушци неких животиња.
2. вршика код неких биљака.³
[+Posesor (poses. prid., G)]

1₁<0 брк-а¹ м атриб. имен. човек са великим брковима.
1₂<0 брк-а² ж терм. зоол. легбаба.
1₃<0 брк-авац, -вац м терм. зоол. → бркаш (2).
1₄<0 брк-авица ж терм. зоол. врста рибе Mullus barbatus.
1₅<0 брк-ајлија м атриб. имен. → брка¹.
1₆<0 брк-ајло м атриб. имен. → бркајлија.
1₇<0 брк-ат, -а, -о квалит. прид. 1. који има (велике) бркове; коме су израсли бркови. 2. који има вршике или израштаје (о биљци).
2₁<1₇ бркат-ити, -им импф., медиј. добијати бркове.
2₂<1₇ бркат-ост ж деадј. имен. својство онога који је бркат.
3₁<2₁ бркаће -ње с гл. имен. ← бркатити.
1₈<0 брк-аш м 1. брка¹. 2. терм. зоол. врста риба са израштајима око уста у облику брчића, бркавац.
2₃<1₈ бркаш-ица ж 1. терм. агр. бркуља. 2. терм. зоол. врста птица певачица.
2₄<1₁ брк-ин, -а, -о посес. прид. који припада брки¹.
2₅<1₁ брк-ица¹ м дем. од брка¹.
2₆<1₂ брк-ица² ж терм. зоол. врста врло мале рибе са шест брчића око уста Cobitis barbatus.
1₉<0 брк-о м атриб. имен. → брка¹.
2₇<1₉ брк-ов, -а, -о посес. прид. који припада брку.
1₁₀<0 брк-оња м атриб. имен. човек с великим брковима, бркат човек.

---

¹ Према Скоку данашње значење (1) је метафора од “узак шиљаст крај на игли, копљу, ножу, врху”. Изведенице од овог значења према Скоку су следеће: прид. *бркат*, а од њега деноминал *бркатити* и имен. *бркоња*, *бркајлија* и *бркаш*, са хипокористичима *брко* и *брка*.
² У Речнику са квалиф. пеј. и покр. сложеница *шишобрк* м човек који подсеча бркове.
³ У Речнику под 3. покр. рт, шиљат комад земље који улази у воду.

Slika 1: Brk: SDR 1: 76 (začetna stran)

3.6 Primerjava strukture besedne družine iz SDR in slovenskega besednodružinskega slovarja kaže dva različna pristopa. Slovenski pristop se v korist jasne formalne motivacijske razvidnosti in zaradi zmožnosti knjižnega medija (stolpcični prikaz z umiki namreč otežuje dodajanje pomenskih razlag in kvalifikatorjev v isti vrstici, zlasti pri višjestopenjskih tvorjenkah) odpoveduje pomenskim opisom tvorjenk, ki jih programska oprema sicer omogoča. SDR pa se v korist pomenske izžrpnosti odpoveduje jasni formalni razvidnosti, ki jo nato nadomešča z dvema preglednicama (sliki 3 in 4).

kot zastareli ali pokrajinski, oz. so take tvorjenke navedene zgolj v opombah. Vključenih je tudi nekaj leksemov iz novejšje rabe, ki jih slovarji ne zajemajo.

Izhodišče besedne družine je s sinhronega vidika netvorjeni oz. tudi tvorjeni leksem, če je ta osnovna poimenovalna enota za del telesa (*dojka, sisa*). Za osnovne lekseme je v opombah podana tudi diahrona motivacija na podlagi Etimologijskega rječnika hrvatskog ili srpskog jezika (Skok 1971–1973).

Iztočnica besedne družine je v osnovni slovarski obliki brez naglasa z izjemo tistih iztočnic, kjer je naglas potreben zaradi identifikacije. Homonimi so indeksirani v skladu z izhodiščnim gradivskim virom.

Segmentacija leksema na podstavni in obrazilni del izhaja iz sinhrono perspektive in je zasnovana na naslednjih predpostavkah:

- Osnovne besede imajo dvomorfemsko strukturo. Pomenska informacija, vsebovana v koremskem morfemu, je pojmovna, ideografska; informacija, vsebovana v gramatičnem morfemu, je morfološka in je povezana z obliko in besedno vrsto.
- Tvorjenke, od prvostopenjskih do višjestopenjskih, so vselej dvodelne. Npr. prvostopenjske tvorjenke, čeprav so po naravi trimorfemske (*zub- + -ar- + -∅*), vsebujejo tvorbeno osnovo (podstavo) in tvorbeni formant (obrazilo) (*zub- + -ar∅*). Drugostopenjske tvorjenke sicer lahko imajo štirimorfemski sestav (*zub- + -ar- + -sk- + -i*), a hkrati seveda dvodelnega tvorbenega (*zubar- + -ski*) ipd.
- Tvorbeni formanti so dvomorfemske strukture iz tvorbenega in slovničnega morfema ter prenašajo semantično-kategorialne lastnosti, ki jih ne morejo prenašati samo tvorbeni morfemi, npr. *-ište* prenaša informacijo o prostorskem pomenu tvorjenke, pripona *-išt-* tega ni zmožna.
- Sinhrona segmentacija je zasnovana na morfoloških in semantičnih merilih. Pri primeru *doušnik* obstaja možnost morfemizacije *doušn-ik* iz pridevniške podstave in *douš-nik*, ki predpostavlja samostalniško ali glagolsko podstavo, toda pomen leksema vodi k izglagolski motivaciji. Avtorji so pri določenem tipu tvorjenk upoštevali tudi t. i. neodvisno tvorbeno pot, npr. pri zloženkah. Pri iztočnici *žena* se pojavljata tvorjenki *jednožen* in *jednoženac*, ki sta obravnavani kot samostojni tvorjenki z lastno morfemizacijo: *jedn-o-žen-∅* in *jedn-o-žen-ac*, čeprav bi bilo možno izhajati iz zloženega pridevnika *jednožen*. Odločitev za neodvisno tvorbeno pot je bila povezana s tvorjenkama *dvoženac* in *mногоženac*, ki pa takih pridevnikov ne potrjujeata.
- Pred vsako tvorjenko stoji indeks, s katerim se označuje njen semantični in derivacijski položaj v določenem gnezdu. Beseda, ki je izhodišče besedne družine, je indeksirana z 0, vsaka nadaljnja stopnja pa z indeksi 1, 2, 3 itd. Stopnja tvorjenke je označena še z indeksno podpisano številko, npr. $1_5 < 0$ *jezič-av*, *-a*, $-o^3$ = prvostopenjska tvorjenka, peta po abecednem zaporedju; $2_3 < 1_5$ *jezičav-ka* = drugostopenjska tvorjenka, tretja po abecednem redu tvorjenk iz prvostopenjske tvorjenke, pete po abecednem redu. Prefiksalne tvorjenke imajo simbol PR, prefiksarno-sufiksalne PRs, zloženke S. Pri mocijskih parnih tvorjenkah je kot izhodišče označena moškospolska oblika, npr.

³ Zapis je enak kot v SDR.

PR₂<PR₁₅ *pobočn-ik* m, PR₂<Pr₁₅ *pobočn-ica* ž, zato je vrstni pridevnik izpeljan iz nje, npr. PR₃<PR₂₅ *pobočnič-ki*, -a, -o. Kjer je možna dvojna motivacija, je tudi ta označena z indeksi: 1₃<0₂ *lič-an*, -čna, -čno, 1₈<0₂ *lič-in*, -a, -o in 2₈<1₃ in 1₈ *lično* prid. Kvalifikatorji so zapisani za iztočnico, npr. 0 **jezik** m 1. term. anat.

- Definicije pri polisemnih leksemih so v glavnem prevzete iz gradivskega vira enojezičnega slovarja, deloma tudi nekoliko prilagojene potrebam sematično-besedotvornega slovarja. Definicije so dopolnjene s komentarji v opombah, kjer se posebej izpostavlja zveza med podstavno besedo in njeno tvorjenko.

Ob besednih družinah sta tudi preglednici. Prva prinaša abecedno razvrstitev tvorjenk po stopnjah (slika 3), druga statistične podatke o številu tvorjenk po stopnjah, besedotvornih in besednih vrstah (slika 4).

1-степени	2-степени	3-степени	ПР1	ПРс1	ПРс2	С1
				без-брк-Ø, а, о о-брч-ити	безбрк-ица безбрк- уљак	бел-о-брк- Ø, а, о брк-о-вез- Ø брк-о-маз-Ø дуг-о-брк- Ø, а, о масти-брк глав-о-брк-Ø, а, о рић-о-брк- Ø, а, о сед-о-брк- Ø, а, о црн-о-брк- Ø, а, о
брк-а ¹	брк-ин, а, о брк-ица ¹					
брк-а ²	брк-ица ²					
брк-авац						
брк-авица						
брк-ајлија						
брк-ајло						
брк-ат, а, о	бркат-ити бркат-ост	бркаће-ње	о-бркатити			

Slika 3: Preglednica 1 (prvi del): Besedotvornovrstni in stopenjski podatki k besedni družini v SDR 1: 79

	именице	придеви	глаголи
1-степени	13	2	
2-степени	4	2	1
3-степени	1		
ПР1			1
ПРс1		1	1
ПРс2	2		
С1	6	3	

Slika 4: Preglednica 2: Kvantitativni podatki za tvorjenke iz besedne družine v SDR 1: 80

4 Besedotvorni izzivi dialektološkega raziskovanja

4.0 In tu je že prvi, a težji izziv besedotvornega raziskovanja tudi v dialektologiji, in sicer besednodružinski pristop. Formalno bi bilo mogoče pristopiti k prikazu tako po vzorcu poskusnega slovenskega besednodružinskega slovarja kot SDR, zlasti oba njegova tabelarna prikaza prinašata zanimiv kakovostni in kolikostni povzemalni pregled. Seveda si je pred tem treba zastaviti nekaj vprašanj in oceniti realnost izvedbe.

4.1 Prvo vprašanje je, ali obstoječe vprašalnice in že zbrano gradivo omogočajo tak pristop.

4.1.1 Kot kaže SLA 1.2 (2011: 13), je prvo izhodišče zbiranja gradiva leksemsko, saj se poizveduje o raznolikosti in prostorski razširjenosti narečne leksike v primerjavi s knjižnimi leksemi določenega besednega polja (1. Telo, 2. Obleka, 3. Hiša, 4. Vas, 5. Prazniki, 6. Orodje, 7. Živina, 8. Rastline, 9. Planina, 10. Bolezni, 11. Čas, 12. Pokrajina, 13. Družina, 14. Štetje, 15. Razno). Drugo izhodišče je gramatično, ker se ob vprašalnicah (od V700 dalje) iščejo glasoslovne in oblikoslovne posebnosti narečne leksike v primerjavi s knjižnimi oblikami. In šele tretje izhodišče je posredno besedotvorno glede na to, ali je knjižna pobudnica sama tvorjenka in ali je mogoče, da je odzivnica tudi narečna tvorjenka, ali pa informatorji kot odgovor na pobudnico ponudijo isto- ali drugopodstavno tvorjenko. Tako je pri nekaterih komentarjih mogoče zaslediti besedotvorne sinonime, npr. *sredinec*, *srednjak*, *srednik*; *srčnjak*, *srčnik* ipd. (SLA V032 'sredinec'), včasih celo stopenjskost tvorjenk, npr. *pest* > *pešč-ica* > *peščič-ka* (SLA V040 'prgišče').

4.1.2 Vsaj za besednodružinske slovarje knjižnih jezikov je tipično, da gradivo črpajo iz že obstoječih splošnih enojezičnih slovarjev. Tako se zastavlja drugo vprašanje: v kolikšni meri je za tak pristop uporabno že zbrano gradivo slovenskih narečnih slovarjev? Večina slovenskih dialektologov bo potrdila, da Slovenci res nemoremo kar lepo število narečnih slovarjev, vendar gre pri njih za zelo heterogene leksikografske koncepte, ki se kažejo v pristopu: (a) ljubiteljsko – profesionalno; (b) obseg glede na število iztočnic; (c) izčrpnost geselskih člankov; (č) namen slovarja (celovit, tezavrski pristop; poskusni zvezek, gradivo za narečni slovar ipd.).

4.1.3 Tretje vprašanje je pristop: če je jasno, da bi sliko tvorbenega potenciala posameznih narečnih podstavnih besed dobili lažje in hitreje znotraj narečno homogene enote, potem je še težji izziv, kako ta potencial zbrati za narečno heterogeno slovensko ozemlje. To bi praktično pomenilo konvergentni pristop in upoštevanje le po narečjih označenih istokorenskih leksemov in njihovih tvorjenk. Rezultat bi bila presečna množica skupnih korenov ter z njimi skupnih in različnih obrazil v vseh slovenskih narečjih.

4.2 Če besednodružinski pristop zastavlja več vprašanj kot možnih odgovorov, predstavlja realnejše možnosti za besedotvorno raziskovanje izhajanje iz gradiva, kot ga prinaša že zbrana leksika SLA.

4.2.1 Opazovanje tvorbenega vidika odpira vprašanje o razmerju motivacije in demotivacije. Pri fleksijskih jezikih, kamor spadajo tudi slovanski, je po podatkih razmerje med nemotiviranimi in motiviranimi besedami približno 1 : 2. Procesu motivacije in demotivacije sta vzajemna: besedotvorna razvidnost lahko podpira pomen besede in je potrebna pri manj pogostih in necentralnih besedah. Če se te zaradi povečane rabe pribijejo med osrednje, lahko zanje nastopi cikel demotivacije.

Pri doslej zbranim narečnem gradivu je možno opazovati oboje. Z vidika tvorjenosti so izkazana razmerja med besednozveznim poimenovanjem in ustrezno tvorjenko, npr. besedna zveza proti zloženka (*gola buča – gol-o-buč-(θ/en)*; SLA V004(č) 'pleša') ali besedna zveza proti izpeljanka (*vodena bolezen, vodeni beteg – voden-ica, voden-ca, voden-ka, voden-ika*; SLA V481 'vodenica') ali vse troje (*prst za kazanje – kazalec – kaži-prst*; SLA V031 'kazalec'). In tudi obratno, pri demotivaciji prihaja do postopkov brisanja razvidne morfemske strukture zaradi glasovnih premen in govornega prenosnika, rekonstrukcijo načeloma lahko vzpostavi le jezikoslovec (npr.: *prgišče: pržišče, prjišče, prdišče, prgiške, perišče, priše*; SLA V040 'prgišče').

4.2.2 Zbrano gradivo SLA ponuja zanimive možnosti za raziskovanje obrazilno-strukturnega vidika tvorjenk. Opazna je narečna spolska in posledično obrazilna diferenciacija istopodstavnih tvorjenk (npr. moškospolsko: *stop-θ, stop-aj, stop-ljaj*; ženskospolsko: *stop-inja, stop-nja*; SLA V062 'stopalo'). Če gre s tvorbenega vidika pri nemodifikacijski tvorjenki za razmerje med besedotvorno podstavo in besedotvornim obrazilom, gre s semiološkega vidika (Vidovič Muha 2011: 17) za razmerje med onomaziološko lastnostjo (razločevalno pomensko sestavino) in onomaziološko bazo (uvrščevalno pomensko sestavino). To bi pomenilo možnost iskati povezave z različnimi koncepti, ki jih izraža nadpomenka, pretvarjajoča se v priponsko obrazilo. Pri modifikacijskih tvorjenkah pa ima obrazilo kot nosilec onomaziološke lastnosti lahko izpraznjeno, redundantno ali strukturno vlogo oz. je nosilec različne konotacije ali pa stopnje tvorbe (npr. moškospolsko: *ščep-ec, ščep-ek, ščepč-ek, ščep-ič*; ženskospolsko: *ščep-ica*; srednjepolsko: *ščep-ce*; SLA V039 'ščepec').

4.3.3 Onomaziološki besedotvorni vidik omogoča izhajanje iz istih skladenjskih podstav po posameznih narečjih in opazovanje razvrstitvenih posebnosti ob isto- (SPo: majhen Sam: *pop-ek, pop-ič, pop-či, pop-ec, pop-ej* (SLA V046 'popék'); *mozolj- > mozoljč-ek, mozolj-ec, mozolj-ik, mozolj-ič* (SLA V478 'mozolj')); SPo: tisti, ki je Prid: *mrl- > mrl-ič, mrl-ec, mrl-ik* (SLA V073 'mrlič')) ali raznopodstavnih tvorjenkah, npr. SPo: nekoliko tak: *siv-ast, bel-kast, pepel-nast, pepel-nat* (SLA V005 (c) 'barva las – siva').

4.3.4 Kontrastivni in interferenčni tvorbeni vidik na osi narečje – knjižni jezik lahko potrjuje ohranjanje podstavnih besed, obrazil in tvorjenk, ki jih v knjižnem jeziku ni, npr. glagolske sestavljenke *potrepati* ne najdemo niti v SSKJ niti SP 2001, a v narečju obstaja in je tvorbeno produktivna za različnostopenjske narečne tvorjenke (*potrepalnice, potrepal, potrepanice, potrepanjke* (SLA V066 'trepalnice')); tudi

obrazilu *-ana – sestrana, bratrana* (SLA V627 ‘sestrična’) – je že usahnila tvorbeno moč za tovrstne tvorjenke v knjižnem jeziku (prim. *sestrična*).

Narečje pa sprejema leksiko tudi iz stičnih narečij drugih jezikov. Tudi tovrstni podatki so sledljivi v zbranem gradivu tako v smislu hibridizacije tvorbenih sestavin (*šaffli-ica* ‘ščepec’ < nem. Schaffel (SLA V039 ‘ščepec’); *sopra-obrva* ‘obrvi’ < it. *sopra* ‘nad’ (SLA V065 ‘obrvi’)) kot v prevzemanju tvorjenk (*prstohvat* ‘ščepec’ < knj. hrv. *prstohvat* (SLA V039 ‘ščepec’)).

4.3.4 Zaradi opaznosti in relativno dobre pomenske prepoznavnosti bi bilo zelo zanimivo opazovanje narečnih tvorjenk, ki pripadajo pomenskim skupinam modifikacijskih izpeljank in izražajo pozitivno ali negativno konotacijo, kot npr. manjšalnice, ljubkovalnice (*fant-ek, fant-ič, fantič-ek* (SLA V636 ‘fant’)); večalnice, slabšalnice⁴ (*oč-on, oč-ih, oč-man, oč-uh* (SLA V623 ‘očim’)). Tudi ženskospolske tvorjenke, ki so vzporednice moškospolskim poimenovanjem (*paver* proti *pavrinja, pavrkinja*; *virt* proti *virtinja*; *gazda* proti *gazdarica*; *gospodar* proti *gospodarica*; *gospodin* proti *gospodinja*; *domačin* proti *domačica*; *paron* proti *paronja* (SLA V644 ‘gospodar’ in V645 ‘gospodinja’)) bi lahko pokazale skupne in različne poteze tvorbenih načel tako med posameznimi narečji kot v odnosu do knjižnega jezika.

4.3.5 Izpostavljeni le nekateri možni besedotvorni pristopi k zbrani narečni leksiki SLA so ne samo izvedljivi, ampak v konceptu avtorjev in sodelavcev tega projekta tudi predvideni in že deloma izpeljani. V doktorski disertaciji (Horvat 2012) je namreč po besedotvornih merilih analizirano besedje pomenskega polja »kulturne rastline«.

5 Sklep

Prvi del Slovenskega lingvističnega atlasa je rezultat premišljenega koncepta in dobro zastavljenega skupinskega dela. Z morebitnimi dopolnili, ki jih bo prinesel s časovno distanco opravljeni kritični pregled narejenega, zastavljena zasnova omogoča predstaviti še veliko leksemskih združb slovenske narečne leksike.

Namen prispevka je s primerjalnim pristopom, v katerega je bil pritegnjen srbski Semantično-derivacioni rečnik zaradi skupne leksemске združbe, povezane s človekom, pokazati tujo izkušnjo pri sestavi sorodne mreže leksemov in njene gostote. Hkrati pa se opozarja na dva različna pristopa k obravnavi sorodne leksike: SLA uveljavlja onomaziološki pristop, ker zbira narečne lekseme za leksemsko združbo »človek«; SDR pa prikazuje tvorbeni potencial enakih leksemov v srščini in odpira možnosti kontrastivnih, leksikološko-gramatičnih, sociolingvističnih in drugih raziskav na osnovi besednih družin.

⁴ Ponazarjalni primeri so kot taki ocenjeni na podlagi vrednosti zajetih obrazil v knjižnem jeziku. Ni pa nujno, da je njihova vrednost enaka tudi v narečju.

Viri

- ESSJ = France Bezlaj, *Etimološki slovar slovenskega jezika* 1–5, avtorji gesel France Bezlaj – Marko Snoj – Metka Furlan, Ljubljana: SAZU oz. ZRC SAZU (izd.) – Mladinska knjiga (zal.), 1976–2007.
- SDR 1 = *Semantičko-derivacioni rečnik 1: čovek – delovi tela*, ur. Darinka Gortan-Premk – Vera Vasič – Ljiljana Nedeljkov, Novi Sad: Filozofski fakultet, Odsek za srpski jezik i lingvistiku, 2003.
- SDR 2 = *Semantičko-derivacioni rečnik 2: čovek – unutrašnji organi i tkiva, psihofiziološka stanja i radnje, psihofizičke osobine, srodstvo*, ur. Darinka Gortan-Premk – Vera Vasič – Rajna Dragičević, Novi Sad: Filozofski fakultet, Odsek za srpski jezik i lingvistiku, 2006.
- SES 1997 = Marko Snoj, *Slovenski etimološki slovar*, Ljubljana: Mladinska knjiga, 1997.
- SES 2003 = Marko Snoj, *Slovenski etimološki slovar*, Ljubljana: Modrijan, 2003.
- Skok 1971–1973 = Petar Skok, *Etimološki rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika* 1–3, Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, 1971–1973.
- SLA 1.1 = Jožica Škofic idr., *Slovenski lingvistični atlas 1: človek (telo, bolezni, družina) 1: atlas*, Ljubljana: Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU (izd.) – Založba ZRC, ZRC SAZU (zal.), 2011 (Jezikovni atlas).
- SLA 1.2 = Jožica Škofic idr., *Slovenski lingvistični atlas 1: človek (telo, bolezni, družina) 2: komentarji*, Ljubljana: Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU (izd.) – Založba ZRC, ZRC SAZU (zal.), 2011 (Jezikovni atlas).
- Stramljič Breznik 2004 = Irena Stramljič Breznik, *Besednodružinski slovar slovenskega jezika: poskusni zvezek za iztočnice na B*, Maribor: Zora, 2004 (Zora: Priručniki 1).

Literatura

- Dragičević 2007 = Rajna Dragičević, *Leksikologija srbskog jezika*, Beograd: Zavod za udžbenike, 2007.
- Horvat 2012 = Mojca Horvat, *Morfološka struktura in geolingvistična interpretacija rastlinskih poimenovanj v slovenskih narečjih: doktorska disertacija*, Ljubljana: [M. Horvat], 2012.
- Križaj Ortar idr. 2000 = Martina Križaj Ortar idr., *Na pragu besedila 2: učbenik za slovenski jezik v 2. letniku gimnazij, strokovnih in tehniških šol*, Ljubljana: Rokus, 2000.
- Stramljič Breznik 2007 = Irena Stramljič Breznik, Historiat poimenovalne in pojmovne raznolikosti za leksemse združbe v slovenistiki, *Časopis za zgodovino in narodopisje* 78 (2007), št. 1, 97–109.
- Toporišič 1992 = Jože Toporišič, *Enciklopedija slovenskega jezika*, Ljubljana: Cankarjeva založba, 1992 (Leksikoni Cankarjeve založbe, zbirka Sopotnik).

- Toporišič 2000 = *Slovenska slovnica*, Maribor: Obzorja, ⁴2000 (¹1976).
Vidovič Muha 2000 = Ada Vidovič Muha, *Slovensko leksikalno pomenoslovje: govorica slovarja*, Ljubljana: Znanstveni inštitut Filozofske fakultete, 2000 (Razprave Filozofske fakultete).
Vidovič Muha 2011 = Ada Vidovič Muha, *Slovensko skladdenjsko besedotvorje*, Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete, 2011 (Razprave Filozofske fakultete).

**Word-formation challenges in dialectology studies:
Slovenian Linguistic Atlas, volume 1, and *Serbian-Derivational
Dictionary*, volumes 1 and 2**

Summary

The selection of related lexemes connected with ‘man’ is a contact point for works such as the *Slovenian Linguistic Atlas*, volume 1 (SLA 1), and the *Serbian Semantic-Derivational Dictionary* (SDR), volumes 1 and 2, even though they have a completely different design. This comparison may prove useful for future work on the SLA in terms of selecting lexemes, while providing new word-formation challenges to Slovenian dialectology research.

The SLA is the result of a well-thought-out concept and well-planned teamwork, which makes it possible to present many more Slovenian dialect lexemes from various semantic fields. This article uses a comparative approach to demonstrate a foreign experience in compiling a related network of lexemes and its density. At the same time, it draws attention to two different approaches to processing related lexemes: the SLA uses an onomastic approach because it collects all of the diverse dialect lexemes from the semantic field ‘man’; the SDR features the formational potential of the same lexemes in Serbian and makes it possible to conduct contrastive, lexicological-grammatical, sociolinguistic, and other studies based on word families.